

de Terebinth

VERENIGING VOOR FUNERAIRE CULTUUR

STUDIEMIDDAG UITVAARTVERNIEUWING

Het is tien jaar geleden, dat de plannen voor het bebouwen van de begraafplaats aan de Daalseweg in Nijmegen een halt werd toegevoerd. Vorig jaar vierde De Terebinth haar derde lustrum. Uitvaartondernemers en kunstenaars hebben elkaar gevonden in de Vereniging Netwerk Uitvaartvernieuwers, die in 1997 haar eerste jaarvergadering hield. Het ene lustrum volgt op het andere.

In het kader van haar lustrum organiseert de Stichting In Paradisum in Nijmegen een studiedag over uitvaartvernieuwing.

Er zijn drie inleidsters, die elk een eigen thematiek inbrengen en daarover het woord voeren.

Monica Zeegers was één van de eersten die als vrouw zelfstandig op eigen kracht haar uitvaartbedrijf oprichtte en die in haar opzet geslaagd is. Zij heeft het over het ontstaan en de ontwikkelingen in de uitvaartvernieuwing.

Marjon Klaassen is een tweede coryfee, die onder andere door presentatie van een eigentijds handboek aan de ontwikkeling en professionalisering van de uitvaartvernieuwing heeft bijgedragen. Zij gaat het hebben over maatschappelijke aspecten en professionalisering.

Suzanne van Horssen, onlangs nog op de buis in het IKON-program "Het andere gezicht", gaat in op de toekomstige ontwikkelingen, uitbreiding

en specialisatie. Suzanne is met name bekend door haar taakopvatting bij kinderbegravenissen.

De conferentie is opgezet als discussie- en ontmoetingsplek voor betrokkenen: belanghebbenden, belangstellenden en professionals die bijeenkomen, ervaringen uitwisselen en zo nieuwe ideeën opdoen. Gekozen is voor een uitwisselingsmodel, waarin ruimte is voor discussie en dialoog, voor actieve participatie. Er is ruimte voor 75 tot 100 deelnemers/sters.

Men kan zich aanmelden voo eind september per post of per e-mail, adres Chr. Doorakkers, Heydenrijckstraat 2, 6521 LN Nijmegen, e-mail: christdoorakkers@hotmail.com. Tegelijkertijd dient per deelnemer 5 euro overgemaakt te worden op bankrekening 68 11 86 844 van Chr. Doorakkers, inz. In Paradisum, Nijmegen.

Na ontvangst van bijdrage en aanmelding ontvangt men per post een bevestiging van de inschrijving. Tevens wordt een routekaart en plattegrondje meegestuurd, alsmede een resumé van de referaten ter voorbereiding. De integrale teksten zijn voor de deelnemers op zaterdag 2 november beschikbaar.

(Ingeval van overtekening wordt men schadeloos gesteld door toezending van het fotoboek "Begraven in Nijmegen").

Liever geen telefonische opgaven. Het programma speelt zich af in Nijmegen op zaterdag 2 november 2002, Allerzielen, Wijkcentrum Daalsehof nr. 2 (ter hoogte Daalseweg 115) tussen 12.00 en 17.00 uur.

DE HONDERD GEKSTE VERENIGINGEN

Het opinietijdschrift HP/De Tijd publiceerde in het nummer van 7 juni 2002 een lijst met de honderd gekste verenigingen van Nederland. Nummer een is de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB. Tussen de Vereniging tegen Piramide-spelen en het ruilnetwerk Noppes staat op een heel verdienstelijke vierentwintigste plaats Vereniging de Terebinth.

DE GRAFZERKJES

In België is naast de zustervereniging Epitaaf sinds kort De Grafzerkjes actief. Deze organiseert excursies naar begraafplaatsen en geeft per e-mail informatie over funeraire cultuur.

MOZAÏEK OP GRAFSTEEN

De Belgische kunsthistorica Anne-Mie Havermans doet onderzoek naar mozaïek, dat op decoratieve of figuratieve wijze in grafstenen is verwerkt. Wie kan haar voorbeelden noemen? Gegevens kunnen worden opgestuurd naar haar adres, Gerarduslei 35, 2180 Ekeren, België, of gemaïld naar annemie.havermans@pi.be

E-mail: info@begraafplaats.net
www.uitvaartinformatie.nl
www.rouw.nl
www.crematorium.nl
www.begraafplaats.net

www.begraafplaats.net

...De bezoekers aan onze sites (ruim 235.000 in 2001) bieden wij veel onafhankelijke informatie voor-, over- en na de uitvaart. Met behulp van onze unieke uitvaart-encyclopedie kunnen zij o.a. informatie verkrijgen over begraven. Op onze speciale afdeling voor begraafplaatsen presenteren zich al een reeks van Nederlandse begraafplaatsen. Maar men vindt er ook tientallen fotoboeken van buitenlandse begraafplaatsen.

Onze sites bieden ook gemeentes, ondernemingen, verenigingen stichtingen de mogelijkheid tot informeren, adverteren en leden of donateurs te werven.

Homepage plaatsing vanaf € 18,- p.m.
Adresvermelding vanaf € 5,- p.m.

Uitvaart Internet Diensten
P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 213 97 07
F. (058) 216 01 94

VAN DE GAST- COLUMNIST

Aan mij, als gewoon lid van de Terebinth, valt de eer te beurt de rij van gastcolumnisten te openen. Het is een netelig onderwerp dat ik bij u ter overdenking wil neerleggen, namelijk dat van zelfdoding, waarvoor te pas en te onpas de omschrijving zelfmoord wordt gebezigd. Zo af en toe

leest men in rouwaankondigingen: het was helaas zijn eigen wens, of wij hebben respect voor de beslissing die zijzelf genomen heeft, of hij heeft het heft in eigen hand genomen, of zij is op zelfgekozen wijze om het leven gekomen. In schrille tegenstelling hiermee is de berichtgeving in de krant van journalisten die nieuws brengen, zo mogelijk sensationeel nieuws, en dan spreken van zelfmoord. De discrepantie is schrijnend. Geven familieleden en vrienden bericht van een dergelijke dramatische gebeurtenis in zorgvuldige en zelfs verhullende bewoordingen, dan menen buitenstaanders het woord zelfmoord klakkeloos te kunnen gebruiken. Moord valt onder misdaad en wordt bestraft. In onze christelijke cultuur wordt echter het zelf beëindigen van je leven zelfmoord genoemd, waardoor het ook een crimineel odium krijgt. Het plegen van zelfmoord, om deze term voor de vergelijking even aan te houden, valt buiten het wetboek van strafrecht. Er wordt voorbijgegaan aan de redenen waarom iemand een einde aan zijn of haar leven maakte, geen andere uitweg zag dan zichzelf het leven te benemen. Vaak zijn het anderen die iemand tot deze wanhoopdaad brengen: deze gaan vrijuit, hen treft geen blaam. Naast de verwerking van een zelfdoding, een onnatuurlijke dood, dragen de achterblijvers, naast schuldgevoelens, de zelfmoord als een brandmerk met zich mee. Medio 2001 werden we opgeschrikt door de plotse linge dood van Herman Brood, die op bizarre wijze zijn leven beëindigde door van het dak van een hotel te springen. In de media werd gesproken, soms kwam het mij voor met een zekere wellust, over zelfmoord. In de tientallen rouwadvertenties die naar aanleiding van zijn dood verschenen was er echter niet een die sprak van zelfmoord, terwijl deze gruwelijke dood mogelijk wel passend genoemd kan worden als besluit van zijn excessieve levenswijze. Men vond dat 'he passed away cool'. De laatste tijd worden wij opgeschrikt door de gruweldaden van zelfmoordcommando's, die met hun misdadige act vele anderen, onschuldigen, meesleuren in de dood. Wrang, dat zelfmoord, wat geen misdaad en geen strafbaar feit is, valt onder dezelfde noemer als zelfmoordcommando, dat tot de vreselijkste misdaad en het grootste strafbare feit wordt gerekend. Wij zouden wat genuanceerder om kunnen gaan met het woord zelfmoord(enaar), zeker naar de nabestaanden van iemand toe, waar toch een dierbare uit hun leven verdween door er zelf een einde aan te maken.

Puck Kooij

OPENBAARHEID EN TOEGANKELIJKHEID

36

Soms zijn grafmonumenten niet toegankelijk voor het publiek, daar zijn we dan tegen. Soms kun je je echter afvragen of de toegankelijkheid van begraafplaatsen niet te groot is en of er niet ingegrepen moet worden, een zedenschets van Henk de Feijter

VERENIGINGSNIEUWS

38

EEN REIS NAAR LA DOUCE FRANCE

42

Met de bus door België en Frankrijk en onder leiding van Rindert en Jeannette is er weer veel te genieten geweest, Marianne Dommissie doet verslag

PUBLICATIES

44

EXCURSIES

46

AGENDA

48

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement: Het lidmaatschap kost personen minimaal 17,50 euro, elke huisgenoot 7 euro en organisaties 57,50 euro per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor 17,50 euro. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau: Henk van Laar, Molenweg 2, 3911 SH Rhenen, Tel: 0317-616072

Homepage: www.gedenkboek.nl.terebinth, henkvanlaar@zonnet.nl

Kopij wordt in Word 97 via e-mail of op floppy aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. De laatste inleverdatum voor 2002 is 24 oktober. De verschijningsdatum is 1 december.

Advertenties en inlegvellen: Redactie: 010-4212762

Redactieadres: Rita Hulsmans, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
E-mail: terebinth@box.nl

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsmans en Bert Pierik

Lay-out en eindredactie: Henk de Feijter
Hoofdredactie: Wim Cappers

Illustraties: Bert Pierik (voorp., p. 38, 48). Puck Kooij (p. 36, 37), Marianne Dommissie (p. 42, 43, 43, 45), Henk de Feijter (p. 46).

Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.
ISSN: 1382-5259

OPENBAARHEID EN TOEGANKELIJKHEID

Het Stedelijk Museum heeft in de Nieuwe Kerk te Amsterdam een tentoonstelling ingericht, want het museum wordt tijdelijk gesloten voor een grote verbouwing. Tot en met 20 oktober zijn daar beelden uit de periode 1947-2002 te zien. Het voormalige godshuis heeft een unieke functie: in deze voornaamste kerk uit de 17de en 18de eeuw vonden beroemde doden uit die tijd hun laatste rustplaats. Voor het instandhouden van het gebouw is het blijkbaar nodig dat de Nieuwe Kerk leeft van de uitbating als tentoonstellingshal. Dat kan grote gevolgen hebben voor het oorspronkelijke interieur.

In de vorige tentoonstelling over Mexico was zo ongeveer de hele kerk afgetimmerd met grote borden, informatiepanelen en vitrines. Het mooiste grafmonument van de kerk, dat van zeeheld Michiel de Ruyter was geheel verborgen, epitafen voor andere beroemdheden waren evenmin te zien en in een donkere hoek achter niet meer in gebruik zijnde panelen kon je nog net het monument voor zeeheld J.C.J. van Speyk, een afgeknotte obelisk met timpaan, zien staan. Inderdaad, dan maar liever de lucht in.

Zo hoeft het echter niet te gaan. Het videowerk 'Washing Hands Abnormally' van Bruce Nauman staat naast het grafmonument van De Ruyter in het koor. Het beeld van de koene held wordt belicht en past volgens museumdirecteur Rudi Fuchs heel goed bij de geëxposeerde beelden. Deze zijn onder andere uitgezocht omdat ze bij de kerk passen. Modern en klassiek kunnen mooi samen gaan, ook een beschilderd autowrak moet erbij kunnen horen, staat in de Volkskrant van 31 juli jongstleden.

Niet alleen in Amsterdam komt het voor dat funeraire monumenten aan het zicht worden onttrokken. Zo schrijft Rita Hulsman in haar deel over de funeraire cultuur in de Alblasserwaard & Vijfheerenlanden op pagina's 24-25 dat in de Nederlands-hervormde kerk van Giessenburg de graftombe van de familie De Boord niet meer in volle glorie te zien is. 'Hij wordt nu door het orgel aan het oog onttrokken. De strijd tussen orgel en grafmonument is in het voordeel van het orgel beslecht'. Ziehier een goed en een slecht voorbeeld van funeraire cultuur, ook als die een

beetje in de weg staat.

Dit artikel gaat niet over de vraag of de monumenten van het Stedelijk wel passen bij die van de Nieuwe Kerk, daar moet u zelf maar naar gaan kijken. Het vraagstuk is wel vanuit een breder perspectief te benaderen: hoe kun je de begraafplaatsen, de herinneringsplekken en de doodssymbolen in de samenleving opnemen? Passen dood en samenleving eigenlijk wel bij elkaar? Natuurlijk, zal ieder rechtgeaard Terebinthlid zeggen, hoe zou het anders kunnen? In de jaren zeventig van de 20ste eeuw gingen er weer stemmen op dat we normaal met de dood dienden om te gaan en begraafplaatsen niet langer zouden moeten mijden. Ruurd van Bruggen, destijds directeur van de Utrechtse begraafplaatsen en in 1986 medeoprichter van de Terebinth, was hiervan een vurig pleitbezorger. Hij vond dat begraafplaatsen opgenomen moesten worden in het dagelijks leven. Ze zouden als wandelgebied moeten worden benut. Dat zou ook goed zijn voor de nabestaanden. Op pagina 166 van zijn artikel 'Begraafplaatsen,- ook voor de levenden' in het boekje De dood verbloemen? uit 1982 zegt hij het zo: 'Met het betonen van rouw op een begraafplaats door middel van grafbezoek treedt de mens uit zijn privé-omgeving in de openbaarheid. Daar-

door krijgt hij weer een kans te gaan deelnemen aan de gemeenschap, als de doden tenminste niet zijn weggestopt buiten bereik van diezelfde gemeenschap'. Gelukkig noemde hij er nog wel bij dat er ook geborgenheid moest zijn voor de gebruikers. In het eerste nummer van de Terebinth uit 1998 wees Wim Cappers op de trend, dat de publieke ruimte ook in uitvaartland wordt geprivatiseerd. Nabestaanden hebben op begraafplaatsen behoefte aan een eigen, afgeschermd stukje grond, waar ze de geliefde overledene kunnen gedenken.

Hoever staan we nu met deze ontwikkeling? Een paar berichten uit de krant geven een indicatie. Wat te denken van Zorgvlied in Amsterdam? Daar komt de samenleving heel dichtbij en begint het erg veel te lijken op de stadswijken een paar kilometer verderop. Beheerder A. Nesvadba wordt bijkans aangereden door fietsers die hem van het pad proberen te bellen. Het Amsterdams Stadsblad van 17 juli jongstleden over de overlast: 'Nesvadba onderzocht de overlast en kwam daar onthutsende vormen van tegen. Per dag veertig auto's, tientallen loslopende honden, drollen bij graven en tegen grafzerken geparkeerde fietsen'. De nieuwe beheerder gaat nu een einde aan het gedoogbeleid maken, met alle ophef van dien:

Noorderbegraafplaats Amsterdam

woedende bezoekers die hun vermeende rechten opeisen. Dat valt dus niet mee.

Op de Amsterdamse Noorderbegraafplaats is heel veel mogelijk: zelf vervaardigde monumenten van allerhande materialen en bijvoorbeeld een uitstalling van tientallen meer dan levensgrote plastic Tweeties op graven zijn er het bewijs van. Maar ook daar probeert de beheerder weer grip op het geheel te krijgen, getuige een bordje bij de ingang dat de beheerder graag wil overleggen over sommige grafbedekkingen.

Vanzelfsprekend is het uitstekend als nabestaanden zelf de handen uit de mouwen steken en voor de nagedachtenis van dierbaren hun eigen vormen kiezen. Maar het ligt evenzeer voor de hand dat individuele uitingen moeilijk te reguleren zijn. Wat de één een schitterend eerbetoon vindt, beschouwt de ander als goedkope en schreeuwerige kitsch. Als het gedrag van de nabestaanden ten opzichte van elkaar dan ook nog hinderlijk wordt, gaat het te ver. Dan moet de beheerder maar regels opstellen en vooral handhaven.

Steeds is er weer dat dilemma van toegankelijkheid en openbaarheid enerzijds en bescherming anderzijds. Wat in de jaren zeventig begon met de optimistische visie van Van Bruggen over begraafplaatsen die tevens als wandelparken gebruikt zouden kunnen worden, dreigde al snel door gebrek aan toezicht en gebrek aan respect van de kant van ongewenste bezoekers te onttaarden in vandalisme en diefstal. Toen werd de toegankelijkheid een probleem.

Inmiddels zijn we weer een stap verder. Het zijn niet meer alleen de ongewenste bezoekers die niets op de begraafplaats te zoeken hebben, nee, nu gaat het om nabestaanden zelf die overlast veroorzaken.

Waar hebben we het over? Het is doodgewoon een kwestie van fatsoen. De overlast en bedreiging voor de rust en waardigheid van de begraafplaats hoeven niet altijd van buiten te komen. Ook nabestaanden kunnen zich onhebbelijk gedragen, ook de gebruikers zelf kunnen aan de overlast bijdragen. Ook zij maken immers deel uit van de samenleving waarin normen en waarden nogal veranderen en waar de individuele uiting, ook al is die nog zo respectloos, toch weinig weerstand ondervindt. Zo hoorde ik laatst bij een afscheidsdienst in een crematorium een mobiele telefoon afgaan. Het vanzelfsprekende respect is dan dus verdwenen. Het is te vrezen dat we

Noorderbegraafplaats Amsterdam

er weinig verweer tegen hebben. Maar het is te hopen dat de goedwillende nabestaanden worden beschermd door een doeltreffend beheer, dat optreedt tegen vervelende zaken.

De visie op de openbaarheid en toegankelijkheid van begraafplaatsen lijkt sterk op een slingerbeweging: nog maar veertig jaar geleden hadden we het over het ontkennen van de dood. Het belang van de mogelijkheid om te rouwen werd ontkend door de begraafplaats min of meer te verwaarlozen en vooral buiten zicht te houden. En nu zijn we zover dat we aan begraafplaatsen de specifieke functies van rouw en herdenking dreigen te

ontnemen door net te doen alsof het een volkstuin is of een openbaar wandelgebied.

Op Père Lachaise, het Parijse Zorgvlied, rijden gendarmes rond op terreinfietsen om vandalen, vreemde lieden en hasjrokers te vervolgen. Gaan de beheerders dat hier ook doen, en worden dan ook al te respectloze nabestaanden buiten gesloten?

Henk de Feijter

VERENIGINGSNIEUWS

BESTUURSFUNCTIES

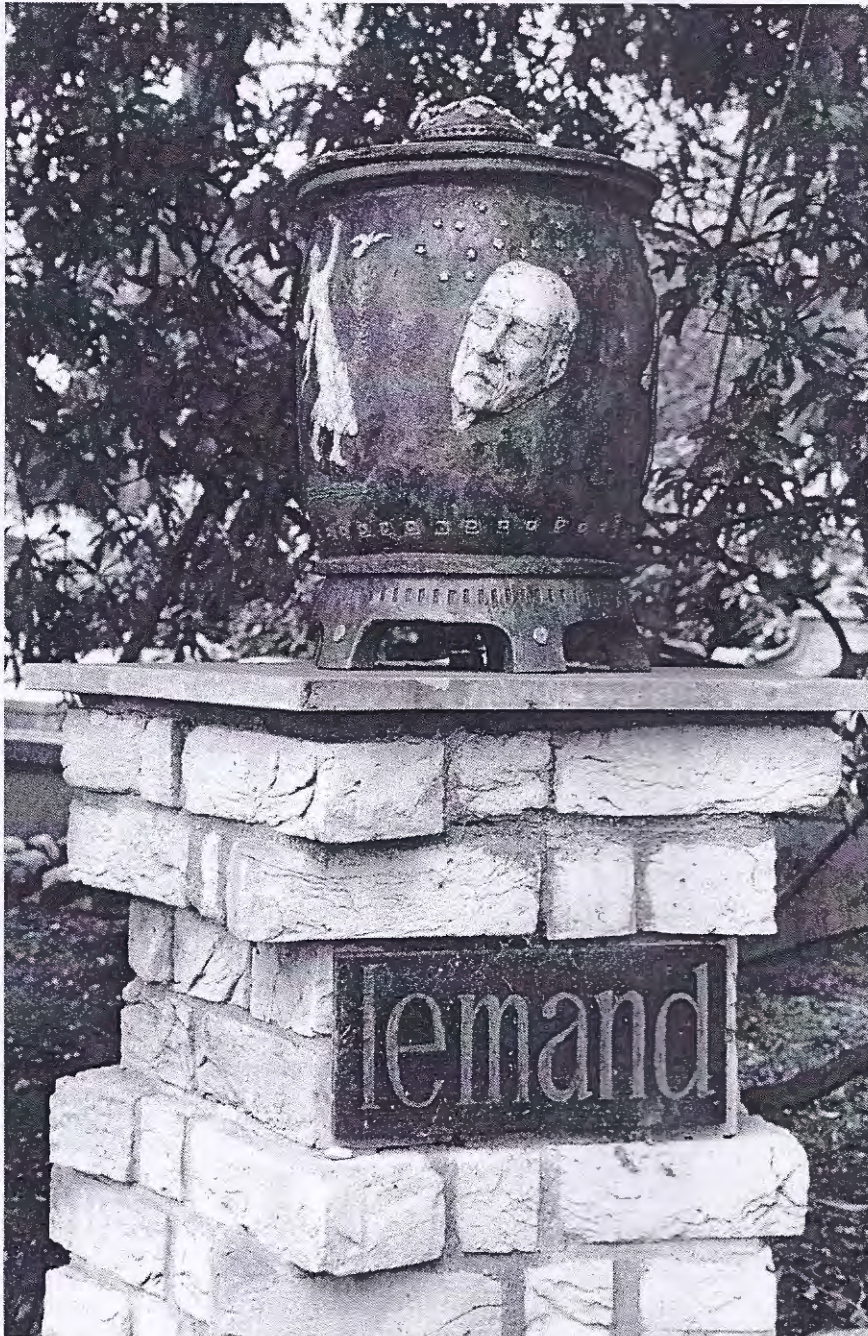
Voorzitter: Wim Meulenkamp, 030-2731947; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256, e-mail: ieverbeek@hetnet.nl; penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707, e-mail, thijs.ijzerman@planet.nl; public relations: Rolf Captijn, tel. 055-3602985

NIEUWE PENNINGMEESTER

Even voorstellen: Thijs IJzerman, de nieuwe penningmeester van De Terebinth sinds 1 juni 2002. Ik ben 48 jaar, werkzaam als milieutechnisch medewerker handhaving bij de gemeente Smallingerland en woonachtig te Groningen. Ik ben nog niet zo vreselijk lang lid van De Tere

binth, maar zaken rond begraven en begraafplaatsen hebben al veel langer mijn belangstelling. Ik ben al vele jaren actief (geweest) in verschillende functies binnen diverse verenigingen en andere organisaties, waarvan, inderdaad, meermalen als penningmeester. Dat betekent niet dat ik alleen belangstelling heb voor geldzaken, mijn belangstelling is zeer breed, maar vooral op historisch terrein. Ik ben al vele jaren actief binnen de Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) en daar ligt meteen een aanknopingspunt met De Terebinth. Genealogische gegevens kan je ook op begraafplaatsen vinden. Ik hoop als penningmeester weer wat 'rust' te brengen op financieel gebied, aangezien het penningmeesterschap de afgelopen tijd door een ongelukkige samenloop van omstandigheden niet erg is uitgeoefend. Ik probeer nu eerst de administratie wat op orde te brengen en hoop mij daarna wat verder te verdiepen in hetgeen er allemaal in en rond De Terebinth gebeurt.

Iemand op Zorgvlied Amsterdam

UITSLAG PRIJSVRAAG

Helaas hebben maar twee personen gereageerd op de prijsvraag en een was te laat met de inzending. Misschien waren de vragen wel wat te moeilijk, in het decembernummer komt een nieuwe (makkelijker) prijsvraag.

Hier komen de antwoorden:

vraag 1 Highgate, Abney Park, Tower Hamlets, Nunhead, West Norwood, Brompton, Kensal Green

vraag 2 Amsterdam De Nieuwe Oosterbegraafplaats

vraag 3 Den Nul (O)

vraag 4 Boeren met een royale mestvaalt voor de deur in kleine steden en dorpen lieten zien hoeveel vee ze wel niet hadden door hun grote mesthoop voor de deur en werden rijke stinkers genoemd

vraag 5 Thuya-staande kop geurt sterk, Chamaecyparis hangende kop geurt weinig

vraag 6 J.W.C van Gorkum werd geboren in Amsterdam

vraag 7a Hamburg Ohlsdorf

7b Italië Carrara

vraag 8 Moscowa Arnhem

vraag 9 Abraham Kuyper Oud Eik en Duinen Den Haag, Hendrik Colijn Alg.begr.pl Den Haag, Joseph Cals R.K begr.pl. Den Haag

VERENIGINGSNIEUWS

vraag 10 De namen van de schikgodinnen in het timpaan van de begr.pl.aan de Kleverlaan zijn: Clotho, Lachesis, Antropos.

De prijsvraag is niet gewonnen door een Nederlander maar door onze vriend uit België, Jacques Buermans, gefeliciteerd. Jacques krijgt een oud handvat. De tweede prijs gaat naar onze vriend Louis Rouppe van der Voort. Louis heeft zijn nummerpaal al gekregen. Cees Florie was helaas te laat met zijn inzending, maar Cees krijgt ook een handvat. Beiden ook proficiat.

Wim Vlaanderen

DURE WOORDEN

Herhaaldelijk lees ik beschrijvingen van grafmonumenten, opgemaakt door ambtenaren van gemeente of rijksdienst, met veel vreemde woorden waar een leek van zou schrikken. Om de Terebinthleden en in het bijzonder de Reco's gerust te stellen zal ik in het kort een uitleg geven van verschillende moeilijke woorden: *Arcade* (arcus-lat.boog): afdak van bogen waarin grafmonumenten zijn opgesteld bijvoorbeeld op R.K kerkhof St. Petrus-banden Den Haag

Art Deco: opvolger van de Jugendstil, maar met meer strakke versieringen. (1915-1940) (Roosendaal-begr.pl. Bredaseweg)

Crypte: kelderachtig gewelf onder het altaar in een kerk of kapel

Eclectische bouwstijl: een combinatie van verschillende bouwstijlen (1870-1900)

Epitaaf: grafplaat tegen een muur van een kerk.

Festoen: bloemenkrans (guirlande) in reliëf (opgelegd of gehakt) op de steen

Jugendstil (Duits), art nouveau (Frans): antwoord op alle imitaties van de oude bouwstijl. Tegelijkertijd ontstond in Duitsland en Frankrijk behoefte aan een nieuwe stijl. Kenmerk bloem, blad, stengel en bladmotieven (1890-1910)(Begraafplaatsen Praag)

Neoclassicisme: imitatie van de klassieke bouwkunst. Kenmerk veel zuilen (1800-1870)(Schoonselhof Antwerpen)

Neogotiek: imitatie van de gotische stijl. Neo =nieuw. Gotisch kenmerk spitsbogen (1840-1900)

Neoromaans: imitatie van de ro-

maanse stijl. Romaans kenmerk ronden bogen (1850-1900)

Ornament: versiering

Pinakel: meestal op R.K. begraafplaatsen, torentje op gedenkteken in gotische stijl
Rationalisme: weinig of geen ornamenten, gebruik van bouwmaterialen zoals baksteen, geen pleisterlagen.(1890-1920)

Putto (meervoud putti): naakt kinderfiguur, meestal een wapenschild dragend of een ander symboliek

Sarcofaag: stenen lijkst

Stèle: staande grafsteen

Timpaan: gebogen of driehoekig veld boven in het grafmonument (mausoleum Kleverlaan-Haarlem)

Zuilen

Corinthische zuil: zuil met rijke versieringen meestal acanthusblad

Dorische zuil: met aan de top eenvoudige versieringen

Ionische zuil: zuil met aan de top gekrulde versieringen

Gecanneleerd: zuil met verticale gleuven

Kapiteel: versieringen aan de bovenkant van een zuil

Obelisk: vierkante toegespitste zuil plots eindigend in een driehoekige punt

Octagonale (octo=acht) obelisk met acht zijden.

Zo, u heeft uw woordenschat weer verrijkt, gebruik deze in de conversatie en let op; u zal in achtiging stijgen maar ook kan iemand zeggen spreek je moerstaal.

Wim Vlaanderen

LIJST RECO'S

*Ben Aben, BecoRecoSt.
Rochusstraat 17,5231 NA 's-Hertogenbosch, tel. 073-6411944

*Dick Kuil, regio 1 (Oost Groningen)
Fivelstraat 26, 9791 LN Ten Boer, tel.: 050-302 20 44

*Jan Hofman, regio 2 (Delfzijl en omgeving) & 3 (Overig Groningen)
Asserstraat 30, 9481 BP Vries, tel.: 0592-543078

*Siem de Vlas, regio 4 (Noord Friesland)
Roekstraat 45b, 8916 AK Leeuwarden, tel. 06-27212988/ 058-2166002

*Gerrit Zomer, regio 5 (Zuidwest

Friesland)
Eegracht 32, 8651 EG IJlst, tel.: 0515-532802

*Henk Schurer, regio 6 (Zuidoost Friesland)
Snellingerdijk 1, 8431 EH Oosterwolde, tel.: 0516-512534; fax 0516-520180

*Frans Renssen, regio 7 (Noord Drenthe) & 8 (Zuidoost Drenthe)
Hoofdweg 396, 9765 CT Paterswolde, tel. & fax: 050-3094055
E-mail: rensen@wanadoo.nl

*Wim Vlaanderen, regio 9 (Zuidwest Drenthe) & 10 (Noord-Overijssel).
Kranenburg 5, 8024 AC Zwolle, tel. & fax; 038-453 15 26
E-mail: vlaanderen1605@hetnet.nl

*Teun & Else Oosterbroek, regio 11 (Zuidwest Overijssel) & 14 (Achterhoek).
Dijk 20, 8131 VA Wijhe (Ov), tel.: 0570-522060; fax 0570 - 523444 (t.n.v. R.V.Oosterbroek)

*Gerald & Ina Hinsenveld, regio 12 (Twente)
Vijverlaan 41, 7611 BZ Aadorp (Ov), tel.: 0546-864376
E-mail: G.Hinsenveld@Freeler.nl

*Ekko Woltjer, regio 13 (Veluwe)
Noorderkampweg 18, 8191 JH Wapenveld, tel. 038-4477987; fax 038-4477990, e-mail: ehwoltjer@hetnet.nl

*Laura Fokkema, regio 15 (Aggl. Arnhem-Nijmegen) en regio 17 (Utrecht)
Waterlelielaan 3/3hoog, 6832 JE Arnhem, tel. 026-3216011 (Pr)/030-6660010 (werk), e-mail: Laura@uitengeland.nl

*Henk & Marietje Mandersloot, regio 16 (Zuidwest Gelderland)
Winterjan 4, 6671 HK Zetten, tel.: 0488-420108

*Hans de Ruiters, regio 18 (Kop Noord-Holland)
Klimpstraat 65, 1795 AN De Cocksdorp, tel. & fax: 0222-316359

*Anita van Breugel, regio 19 (Alkmaar en omgeving)
Heilooërdijk 43, 1814 IL Alkmaar, tel. 072-5200846.

VERENIGINGSNIEUWS

*Beerend Wietsma, regio 20 (IJmond) & 22 (Zaanstreek)
Jan Ligthartstraat 144, 1964 IK
Heemskerk, tel.: 0251-233180; 06-53287375

*Harry Boelé, regio 21 (Agglomeratie Haarlem) & 25 (Agglomeratie Leiden/Bollenstreek)
Meidoornstraat 20, 2181 CR Hillegom, tel: 0252 - 51 91 26
Els Mertens en Barry Davis
Laurens Costerstraat 2, 2014 XW
Haarlem, tel: 023 - 532 09 25

*Marguéríte de Jong, regio 23 (Groot Amsterdam) & regio 24 (Gooi en Vechtstreek)
Beysterveld 227, 1083 KD Amsterdam, tel.: 020-6752199, e-mail: jongmde@oudzuid.amsterdam.nl

*Ineke Verbeek-Kremer, regio 26 (Agglomeratie 's Gravenhage)
Oosteinde 23, 2271 EA Voorburg, tel.: 070-3861256, e-mail: ieverbeek@hetnet.nl

*Hans Schipaanboord, regio 27 (Delft en Westland)
Rene Clairstrook 8, 2726 SM Zoetermeer, tel.: 015-2564238; fax 015-2578774

*Ada Wille, regio 28 (Oost Zuid-Holland)
Dorpsstraat 37, 2396 HB Koudekerk a/d Rijn, tel.: 071 - 3416469/3419097 (ook fax)

*G. Brusselaars, regio 32 (Overig Zeeland) & 33 (West Noord-Brabant-deels)
Dorpsstraat 10, 4661 HP Halsteren, tel. 0164-68 26 58

*Frits Spijkerman, regio 33 (West Noordbrabant-deels) & 34 (Midden Noord-Brabant)
Dr. van Campenweg 20, 4811 RJ Breda, tel. 076-5142900
postadres: Stichting Begraafplaatsen & Crematoria voor Westelijk Noord-Brabant, Tuinzigtlaan 11, 4813 XH Breda, tel.: 076-521 94 53; fax 076-5220345

*Cees Mertens, regio 35 (Noordoost Noord-Brabant)
Mouterij 34, 5482 LX Schijndel, tel. 073-5479970

*Rindert Brouwer/Jeannette Goudsmit, regio 36 (Zuidoost-Noord-Brabant)

St. Ewaldstraat 4. 5643 RA Eindhoven, tel./fax: 040-2121791, e-mail: jgoudsmit@elkerliek.nl (dinsdag t/m vrijdag)

*Guus Rüsing, regio 37-38-39 (Limburg totaal)
Monumentenhuus Limburg, Postbus 131, 6040 AC Roermond, tel. 0475-357800, fax 0474-350973
privé: Esdoornlaan 12, 6042 GX Roermond, tel: 0475-328450/ fax: 0475-341963

*Annemarie van der Wal, regio 40 (Flevoland)
Gein 59, 8032 BC Zwolle, tel. 038-4544228, e-mail: harm.wal@planet.nl

REGIONIEUWS

REGIO 7 Noord Drenthe

Het kerkhof rondom de N.H. kerk van Gasselte heeft van de gemeente de status beschermd monument verkregen. Een verzoek hiertoe gedaan door mevrouw Huizing, is gehonoreerd. Vast staat dat er al eeuwen aldaar begraven is. Momenteel zijn er nog 175 gedenktekens over. Het 'Rolder Historisch Gezelschap' heeft in haar bijeenkomst in januari gesproken over de inventarisatie en het onderhoud van de begraafplaats. Alle monumenten zijn gefotografeerd en men is bezig er een computerbestand van te maken. Ook is gesproken over een omheining van de joodse begraafplaats en over aandacht voor het groenbeheer aldaar. De reco en assistent-reco woonden de vergadering bij.

REGIO 9 Zuidwest Drenthe

De Historische Vereniging Gemeente Diever wil het oudste en gesloten deel van de begraafplaats renoveren. De reco heeft contact gezocht met de initiatiefnemers. De gemeente wil het oudste en gesloten deel van de begraafplaats in Dwingelo ruimen en voor nieuw gebruik inrichten. Samen met de historische vereniging wordt getracht de eigenaren te achterhalen en zo mogelijk voor de waardevolle monumenten een aparte plaats op de begraafplaats in te ruimen. Een definitief plan voor herinrichting is

nog niet gemaakt. Dit zal tijdig aan de reco worden doorgezonden voor de besluitvorming.

REGIO 36 Zuidoost Noord-Brabant

Het was weer voorpaginanieuws: Vandalisme op de begraafplaats. Wat bleek echter? Zes oude graven, daterend uit de eerste helft van de 20ste eeuw, waren door het kerkbestuur van de H.Willibrordusparochie in Helenaveen maar vast omgeduwd 'om aan te geven hoe slecht de graven er aan toe zijn'; ze moesten toch geruimd worden. De gemeente boos, want er was geen vergunning aangevraagd; de heemkundekring boos, want de begraafplaats is een gemeentelijk monument, de rechthebbenden boos, want er was sprake van een eeuwigdurend grafrecht, de Terebinth boos vanwege de verkanseling van de funeraire cultuur.

Gelukkig gebeuren er in Zuidoost Noord-Brabant ook positieve dingen. In Oirschot komt de begraafplaats aan de Oude Grintweg op de gemeentelijke monumentenlijst.

Daar liggen acht grafmonumenten van de familie De Girard de Miolet van Coehoorn uit de periode 1865 tot 1994.

Ook Valkenswaard timmert monumentaal aan de weg. Op vrijdag 31 mei vond op het Oude Kerkhof de presentatie van de renovatie van het oudste deel plaats in aanwezigheid van vertegenwoordigers van gemeentelijke en culturele instellingen, waaronder de Terebinth. Uiteindelijk zal de in 1975 gesloten oude begraafplaats worden omgevormd tot een openbaar park. In 2001 was gestart met werkzaamheden om de culturele, historische, funeraire en monumentale waarden van deze begraafplaats beter tot zijn recht te laten komen. De samenkomst was de afsluiting van fase I. De hoofdingang is weer in ere hersteld, de Calvarieberg is opgeknapt, de enige aanwezige grafkapel is gerestaureerd evenals het lijkenhuisje en op de oorspronkelijke plaats zijn de contouren van de middeleeuwse kerk en van het middeleeuwse kerkerf aangegeven. Na een enthousiaste rondleiding door de heer W. Coolen van de gemeentelijke monumentencommissie en initiator van het hele plan, werd er in de 'kerk' koffie gedronken en vlaai gegeten.

VERENIGINGSNIEUWS

KORTING LEZING

Op 19 december 2002 houdt Wim Cappers een dialezing 'Graven in het groen. Funeraire flora in Arnhem en omgeving' in het Cultureel Centrum de Coehoorn, Coehoornstraat 17 te Arnhem. Tevens wordt het deeltje over Arnhem uit de reeks Funeraire Cultuur gepresenteerd. Leden van Vereniging de Terebint kunnen de voordracht bijwonen tegen de gereduceerde prijs van 7,50 euro door zich aan te melden via www.volksuniversiteit.nl/arnhem of een kopie van dit stukje op te sturen naar Volksuniversiteit Arnhem, postbus 424, 6800 AK Arnhem met hunnaam en adres.

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIRE CULTUUR

De reeks Funeraire Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, naar verwachting vier per jaar. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. In 2001 zijn Den Haag, Zwolle en Alblasserwaard & Vijfheerenlanden verschenen, in 2002 is Doodse dingen als inleiding op de reeks

verschenen en zullen in het najaar Amsterdam, Utrecht en Arnhem verschijnen. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblasserwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. In 2002 zijn verschenen Drechtsteden en Midden-Holland; Regio Rotterdam, exclusief de stad, staat voor november gepland. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon. U krijgt per jaar een factuur.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding telt meer bladzijden en kost daarom 11,98 euro.

U betaalt 7,98 euro per deel en 9,98 euro voor de inleiding inclusief verzendkosten als u de bon invult, kopieert en faxt naar 010-4212762. Opsturen naar De Terebint kan

Kruist u alstublieft uw voorkeur aan:

HOOFDREEKS

o Ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.

o Ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.

o Ik schrijf in voor de 4 delen die in 2002 verschijnen voor een totaalbedrag van 34 euro inclusief verzendkosten.

DEELREEKS ZUID-HOLLAND

o Ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.

o Ik schrijf in voor de 3 delen die in 2002 verschijnen voor een totaalbedrag van 23,85 euro inclusief verzendkosten.

Naam:

Adres:

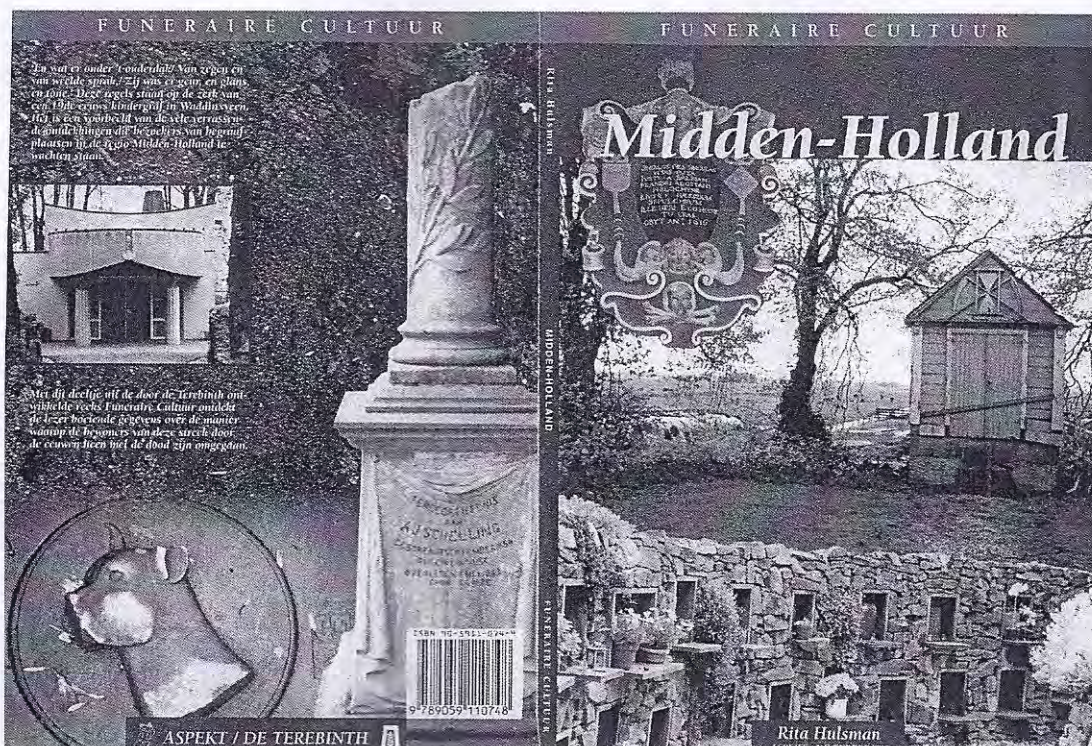
Postcode:

Plaats:

Telefoon:

Datum:

Handtekening:

DE PROFUNDIS

Een funeraire reis door Noord-Frankrijk van 27 april tot en met 3 mei 2002 onder leiding van Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit. Nauwelijks op weg of Rindert neemt het woord: "Denk niet dat je met vakantie bent, dit is een werkweek." Instemmend geknik.

Dan begint het uitdelen van de tasje met allerlei wetenswaardigheden. Plattegronden van steden, folders, looproutes op begraafplaatsen met namen van beroemdheden, informatie over eethuisjes en toiletten. Er is zelfs een klein woordenboekje Nederlands-Frans samengesteld door Jeannette waarin de meest voorkomende woorden met vertaling en uitspraak.

Het weer is mooi en we rijden vlot over wegen waarlangs klaprozen en koolzaad bloeien. Dit mooie landschap wordt al gauw onderbroken door vele kleine begraafplaatsen uit de Eerste Wereldoorlog. Na een poosje bereiken we Vimy, een enorm ereveld. Op heuvel 145, het keerpunt in deze oorlog, staat het Vimy Memorial ter herdenking aan

Cimetière des chiens, Parijs

alle Canadezen die in deze oorlog gesneuveld zijn. Het is een indrukwekkend monument. Trappen leiden naar twee massieve uit kalksteen gehouwen pylonen met beeldhouwde figuren. Een eindje verderop staat een monument ter herdenking van de Marokkaanse divisie van het Franse leger. Ver zie je in de wijde omtrek alleen maar duizenden kruizen. Je kunt er de hele dag doorbrengen net als in Arras (Atrecht) waar we ook de Cimetière Municipal bezoeken.

Later vertrekken we naar Amiens waar op de Cimetière de la Madeleine Jules Verne begraven ligt. Het blijkt een mooie begraafplaats met veel bezienswaardigheden.

Ondanks dat Rindert een vuistdik en boeiend boek over deze reis schreef weet hij nog steeds nieuwe bijzonderheden te vertellen. Jeannette laat zich ook niet onbetuigd en vertelt op lange trajecten over het ontstaan van sprookjes naar aanleiding van Jeann de la Fontaines graf of over het leven van Rie Cramer die veel sprookjes illustreerde.

Elke dag vroeg uit de veren en na het ontbijt snel in de bus. Geen probleem. Ruud van den Eshof en Lia Koolen staan stipt op tijd voor het hotel.

We zijn in Parijs en gaan naar het Pantheon. Aan de hand van wat je daar ziet leer je de Franse en Europese geschiedenis. De Dôme des Invalides doet er nog een schepje bovenop. Daar vinden vele veldheren hun laatste rustplaats. Te beginnen met Napoleon. Voor Nederlanders is het misschien aardig te weten dat er een verre nazaat uit het huis van Oranje begraven is of tenminste enkele stoffelijke resten. Henri Turenne heette hij, een begaafd jongetje dat het krijgsvak leerde van zijn ooms Maurits en Frederik Hendrik. Hij werd in de loop van zijn leven een van de beste generaals van Frankrijk. Vandaar. Op 1 mei, Jour de Muguet, verrasten Rindert en Jeannette ons passend gekleed aan het ontbijt met een lelietje

van dalen. Zij verzinnen altijd weer iets. Iedereen in Frankrijk mag op die dag lelietjes verkopen zonder vergunning en zonder belasting af te dragen.

Onder leiding van een Nederlandse gids die 27 jaar in Parijs woont maakten we een prachtige avondrit door de stad. Hij vertelde een hoop wetenswaardigheden. Zo hoorden we dat er bijenkorven op het dak van de Opera staan waarvan de honing bijzonder lekker is. Het leukste verhaal was wel dat de Bastille op 14 juli 1789 bestormd werd door 7000 man toen bleek dat er zich maar 7 gevangenen in bevonden.

We gaan naar Père Lachaise. Een prachtige begraafplaats, aangelegd op een beboste heuvel. Het is de laatste rustplaats voor vele beroemdheden, teveel om op te noemen.

Niet onvermeld mag worden het intieme Cimetière Saint-Vincent in Montmartre. In het voorjaar bloeien er tientallen goudenregens, feeëriek! Er liggen ook weer beroemdheden zoals Adolphe Sax, uitvinder van de saxofoon en vele anderen.

Een bezienswaardigheid is het Cimetière des Chiens. Er liggen niet alleen honden. Vogels, vissen, poezen en zelfs een aap zijn er begraven.

De laatste dag brachten we in Verdun door. Een vreselijk oord tijdens de Eerste Wereldoorlog. In de loopgraven was het een hel: tienduizenden jonge jongens stierven er tegelijk in onmenselijke omstandigheden. Het is niet te beschrijven wat daar geleden is. Dag en nacht vielen er granaten, hele dorpen zijn weggevaagd. Jarenlang wilde er niets groeien. Nu is het een heuvelachtig groen landschap waarop alleen een bepaald soort den uit Canada wilde groeien. Meer dan 60.000 zijn er toen door Canada aan Frankrijk cadeau gegeven.

Ter afsluiting bezochten we Mont Saint-Hilaire, een van de oudste begraafplaatsen van Frankrijk. Er staan heel bijzondere graftekens en een knekelhuis waarin schedelkistjes, waarvan sommige gedecoreerd. Tijdens de ritten was er altijd wel iemand die iets te vertellen had. Behalve Rindert en Jeannette leerde Jan de Harder ons het verschil tussen diverse steensoorten, vertelde Roberto op humoristische wijze over opera en muziek. Kees de Buul wist iets over de Slinger van Foucault die we niet te zien kregen; uitgeleend! Puck Kooij droeg weer voor en ver-

zorgde een passend afscheidscadeau en Josephine Hamelinck won een wedstrijd.

Ruud is de beste chauffeur die er bestaat, een voorzichtige opgewekte man en Lia Koole was als immer onvermoeibaar met koffie en thee, zelfs op de meest onmogelijke tijden op hobbelige wegen. We logeerden in prima hotels. Het boek van Rindert Brouwer, "De Profundis" is nog te koop voor 14 euro.

Marianne Dommissie

Verdun

Monument bij Vimy

PUBLICATIES

M. Pop en J. Temminck, *Kleverlaan. De geschiedenis van een begraafplaats* (Haarlem: Schuyt & Co Uitgevers, 2002, ISBN 90-6097-597-9, 160 blz., 17,50 euro).

Op 16 mei 2002 werd op de gemeentelijke begraafplaats aan de Kleverlaan te Haarlem een boek over de geschiedenis van de dodenakker gepresenteerd. De tekst geeft in compacte vorm een adequaat beeld van zijn geschiedenis. Speciale aandacht is er voor de gedenktekens en de daarop voorkomende symboliek, de gebouwen, de flora en de fauna en ongeveer tweehonderd Haarlemmers, die op de Kleverlaan hun laatste rustplaats hebben gekregen. De tekst wordt afgesloten met een notenapparaat en een literatuurlijst. De achterkaft bevat een plattegrond van de begraafplaats. Hierop zijn de oorspronkelijke begraafplaats en de twee uitbreidingen ingekleurd. Daarnaast is de vindplaats van de belangrijkste bezienswaardigheden aangegeven. Niet in de laatste plaats is het fraai uitgegeven boek geïllustreerd met prachtige, ter zake doende afbeeldingen in zwart-wit en kleur. De begraafplaats werd aangelegd op initiatief van een inwoner van Haarlem. In 1826 erfde de vrouw van landschapsarchitect D.J. Zocher de buitenplaats Akendam. Aangezien de Zochers al een landgoed bezaten, wilden ze het verkopen. Reeds het jaar daarop deed zich een goede gelegenheid voor. De rijksoverheid schreef onder andere voor, dat steden hun doden voortaan op een algemene begraafplaats buiten de bebouwde kom moesten begraven. In 1828 bood Zocher de gemeente een plan aan voor de inrichting van een algemene begraafplaats op het landgoed Akendam. De gemeente ging met het voorstel akkoord. Zocher verkocht Akendam aan de lokale overheid en mocht zijn voormalige landgoed inrichten als begraafplaats naar de Engelse landschapsstijl. Naast een algemeen deel kwamen er door water afgescheiden delen voor de katholieken en de joden. In 1887 volgden een uitbreiding naar een ontwerp van Zochers zoon L.P. Zocher en in 1912 één ontworpen door L.A. Springer. Het feit, dat op de Kleverlaan nog steeds wordt begraven, is evenzeer te danken aan inwoners van Haarlem. Zoals elders was de begraafplaats in de jaren zestig van de

20ste eeuw in verval geraakt. De begraafplaats raakte vol. Door de slechte accommodatie weken Haarlemmers uit naar andere begraafplaatsen. Bovenal kozen steeds meer mensen voor crematie. Daarom sloot de gemeente in 1969 het oudste deel van de begraafplaats. Dit riep een storm van protesten op. Sommigen lieten de stoffelijke resten van dierbaren elders herbegraven. In de jaren zeventig en tachtig kostte de begraafplaats steeds meer geld. Daarom besloot de gemeente in 1994 om ook het door Springer aangelegde deel te sluiten. Zeventien rechthebbenden verzetten zich hiertegen. Het aanbod om het stoffelijke overschot van hun dierbaren elders te begraven, ervoeren zij gevoelsmatig als ruiming. Daarnaast protesteerde Vereniging de Terebinth tegen het plan om het gesloten deel te ruimen en in te richten als park. In 1995 verklaarden Gedeputeerde Staten van Noord-Holland het raadsbesluit nietig, omdat de rechthebbenden vooraf onvoldoende waren geïnformeerd. Sindsdien is het beleid van de gemeente 180 graden gedraaid. Een nieuwe wethouder, die de begraafplaats maar eens bezocht, ontdekte haar schoonheid. De ambtenaar, die jarenlang bezig was geweest om de sluiting van het deel van Springer voor te bereiden, moest nu de reactivering van de begraafplaats in gang zetten. In 1997 maakte de gemeenteraad het besluit tot sluiting ongedaan. Sinds 1999 staat de Kleverlaan zelfs op de rijksmonumentenlijst. Wie nu de begraafplaats bezoekt, ziet dat deze omslag in het denken terecht is. De grijze, hardstenen gedenktekens steken prachtig af tegen de verschillende tinten groen, die op hun beurt weerspiegelen in de waterpartijen. De Kleverlaan kent bovendien verschillende objecten die niet of vrijwel niet op andere Nederlandse begraafplaatsen zijn te vinden. Zo is de brug, die sinds 1887 het oudste deel met de eerste uitbreiding verbindt, gemaakt van gietijzer in de vorm van boomstammen. Het steenhoudershuisje voor het opslaan en maken van gedenktekens stamt uit hetzelfde jaar. In 1893 verrees op de begraafplaats een mausoleum, waarin kisten bovengronds konden worden bijgezet. En op de Kleverlaan staat sinds ongeveer 1919 een houten wachthuis-

je voor bezoekers.

De begraafplaats zelf plukt de vruchten van het nieuwe elan. Gedenktekens op graven, waarvan de rechten waren vervallen, bleken onder de grond te zijn begraven. Onder de bezielende leiding van beheerder én Terebinthlid Harry Boelée worden ze opgegraven. Hij bewaart de interessantste exemplaren. Ook worden afgedankte stenen, ontdaan van de oude personalia, wel hergebruikt op de graven van nieuwe rechthebbenden. Medewerkers restaureren daarnaast de kapel op het katholieke deel. Te zijner tijd moeten hier weer afscheidsplechtigheden worden gehouden.

Het boek bevat nauwelijks fouten, of het moet het pleonasme 'liggende zerken' zijn op pagina 50. Daarnaast is de bewering, dat alleen de door Zocher ontworpen begraafplaats te Alkmaar een poortgebouw heeft, niet juist. Ook de door deze landschapsarchitect ingerichte begraafplaats te Zutphen betreedt men immers via een poort.

Een punt van discussie vormt alleen de opzet van de levensbeschrijvingen. Natuurlijk geven ze samen een beeld van Haarlem in de 19de en 20ste eeuw. In dit boek over een begraafplaats zouden deze biografieën mijns inziens meer moeten ingaan op de funeraire cultuur. Weliswaar verstrekt een aparte paragraaf bijzonderheden over gedenktekens, maar dit zou bij de 200 levensbeschrijvingen regel moeten zijn geweest. Nu blijven de tekstjes wat betreft de verrijking van onze kennis van de funeraire cultuur steken in een enkele ter zake doende opmerking. Zo is het gedenkteken ter nagedachtenis van de wereldkampioen wielrennen en schaatsen Jaap Eden tot stand gekomen dankzij een geldinzameling.

Deze kanttekeningen nemen niet weg, dat dit boek de lezer veel biedt. Dat geldt niet alleen voor de Haarlemmers, die zich in de loop der tijd actief met het wel en wee van de begraafplaats hebben bemoeid, maar ook voor mensen van buiten is deze publicatie een aanrader.

Wim Cappers

Heethuis, H. en Hekkema, H. (red.): *Uitvaartcultuur als ontwerpogave* (Zwolle, 2002, ISBN 90-6947-015-2, 205 blz., 15 euro)

PUBLICATIES

Vergeet Père Lachaise. Met deze uitdagende woorden opent architect Wim Cuyvers zijn bijdrage aan het boek waarin de inzendingen voor de ideeënprijsvraag 'Uitvaartcultuur als ontwerpogave' zijn gebundeld. Hij stelt dat sinds de opening van Père Lachaise geen nieuw architectonisch of stedenbouwkundig idee over begraven is ontwikkeld en dat de dode onder het mom van hygiëne is veroordeeld tot rust en stilte in een dwangbuis van groen. Cuyvers pleit ervoor om de doden te begraven in de stedelijke openbare ruimte, om de wegen te plaveien met grafzerken en de pleinen te laten overwoekeren door graftombes. De deelnemende studenten ontwierpen een rouw- of uitvaartcentrum, eventueel in combinatie met crematorium of begraafplaats. Ze hadden de keus uit drie gegeven locaties in Den Haag of een vrije locatie. De eerste prijswinnaar koos voor het maaiveld onder het Prins Clausplein, waar de hooggelegen fly-overs de ruimte als een enorme kathedraal doen ervaren. Op het maaiveld komt een vlakke van tegen elkaar liggende grafzerken, waarop in een hoek een blokvormig uitvaartcentrum met een hoekige toren is gesitueerd. Gaat het hier om het contrast tussen de snelheid van het verkeer en de traagheid van het rouwritueel, de tweede prijswinnaar combineerde de cyclus van eb en vloed met die van leven en dood op een vrije locatie: het waddengebied voor de kust van Groningen. Deze en andere inzendingen geven niet alleen de funeraire architectuur, maar ook de situering en inrichting van een begraafplaats interessante nieuwe impulsen.

Rita Hulsman

X. en B. Brood, ed., *De sprong. In memoriam Herman Brood* (Amsterdam: Nijgh & van Ditmar, 2002, ISBN 90 388-0322-2, 143 blz., 25 euro).

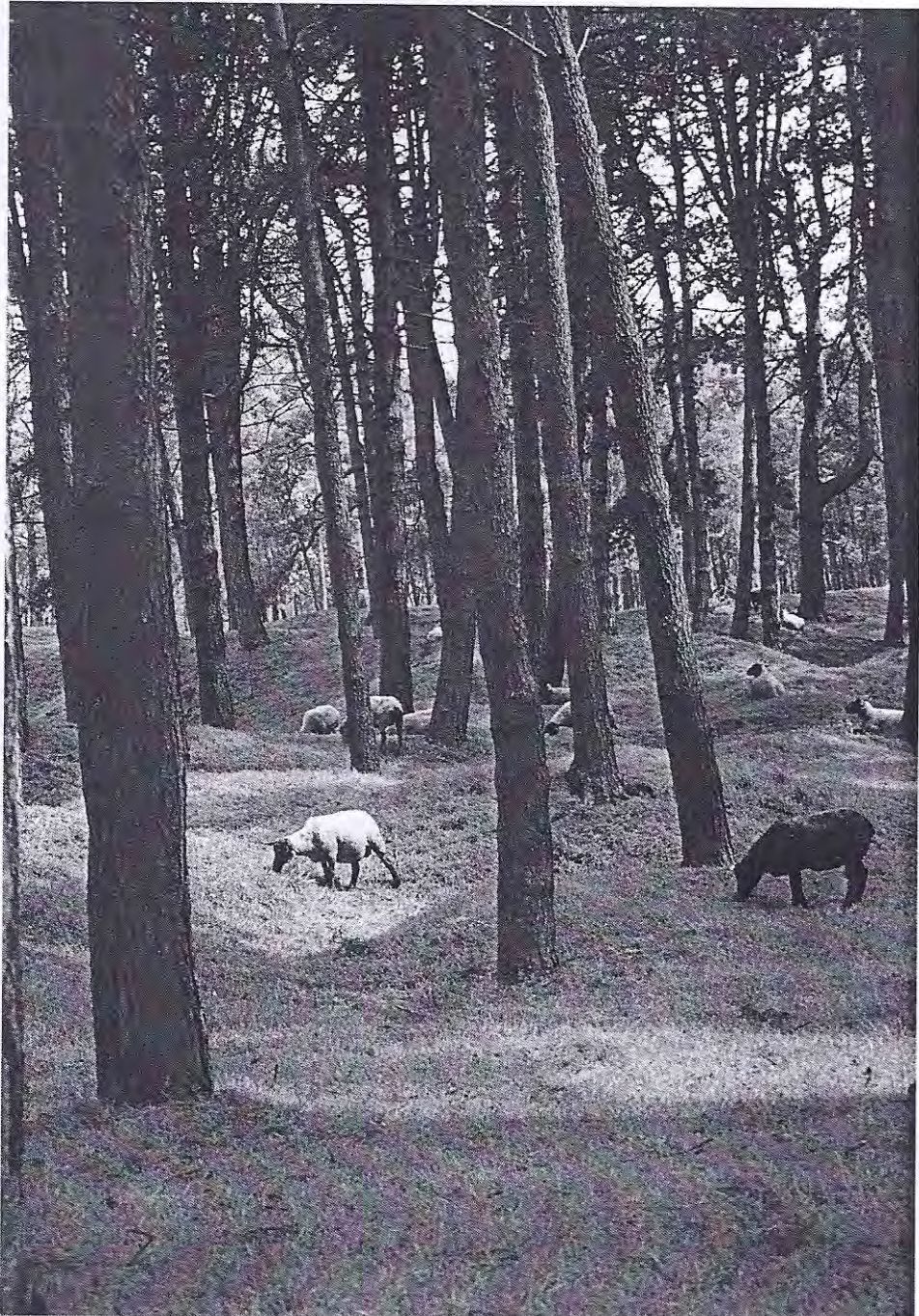
A. Carmiggelt, *Begraven op de terpen in Ferwerderadiel. Het dodenbestel in middeleeuws Fryslân ± 400-1200*. Archeologie in Fryslân I (Abcoude: Uitgeverij Unipers en Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2000, ISBN 90-6825-241-0, 80 blz., 11,50 euro).

C. Mins, *De weg van lichaam & ziel. Geschiedenis, wetenschap, cultuur*

en rituelen rondom de dood (Rijswijk: Elmar, 2000, ISBN 90-389 09934, 376 blz., 26,95 euro).

R. Brouwer, *De Profundis* (Eindhoven: Uitgave in eigen beheer: 2002, 266 blz., 17,- euro inclusief verzendkosten).

Loopgraven bij Vimy

EXCURSIES

Emotie en overzicht op de Floriade

Twintig jaar geleden was er ook een Floriade. En ook toen werd er aandacht besteed aan de laatste rustplaats. In de Nieuwe Kerk werd destijds de tentoonstelling 'De dood verbloemen?' ingericht. In het voorwoord van de catalogus meldt de dienstdoende dominee jolig dat de titel 'liever geen bloemen' niet op een warm onthaal bij de organisatie kon rekenen. Bloemen mogen immers niet ontbreken. Op de Floriade in Hoofddorp is het uitgangspunt uiteraard niet veranderd: zonder bloemen geen leven. Maar in plaats van de dood onder te brengen op een aparte plek heeft de organisatie nu een perceel van bijna een kwart hectare van het Floriadepark zelf verhuurd om te wijzen op de mogelijke vormgeving van een begraafplaats, maar ook op die van individuele monumenten. Het gaat daarbij dan wel om natuurstenen monumenten. Tenslotte betaalt het Voorlichtingscentrum Natuursteen niet voor niets mee. Samen met groenvoorzieningsbedrijf Donker BV is er een begraafplaats nagemaakt met een opvallende grafheuvel, waarop een moerbeiboom is geplant. Het geheel is ontworpen door landschapsarchitecte Ada Wille, voor de Terebinthleden geen onbekende. De grafheuvel, een meter of vier hoog, bestaat uit gestapelde granieten platen waarin holten zijn uitgespaard voor urnen maar waarin ook kisten kunnen worden bijgezet. Bovenop wordt een nieuwe trend, zeker nu bewezen is dat

lijkervertering geen probleem hoeft te zijn. Door de kieren tussen de granieten platen is er ruimte voor begroeiing, hier is gekozen voor sedum en klimop.

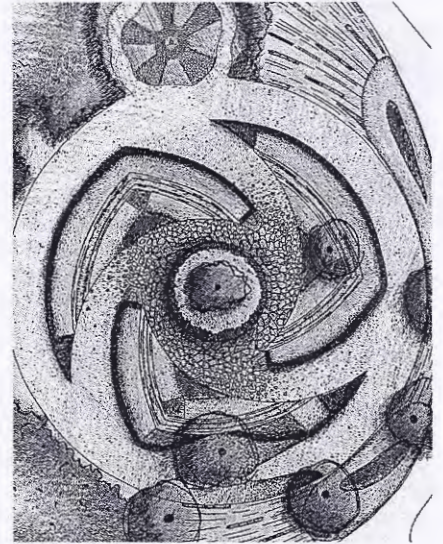
Op een drukke zondag hebben zo'n twintig leden van de vereniging zich tussen de duizenden dagjesmensen begeven op zoek naar 'De laatste tuin'. Uit de rugzak van organisator Laura Fokkema worden bekertjes koffie getapt en dan kan de excursie beginnen. La Wille zelf leidt ons rond. Van bovenaf gezien heeft ze de begraafplaats de vorm van een spiraal gegeven, symbool voor de staartbijtende slang die staat voor de oneindigheid.

Rond de heuvel zijn er zo drie velden gecreëerd, waarin verschillende sferen tot uiting worden gebracht, zoals gezegd steeds in natuurstenen monumenten uitgevoerd. In feite biedt de tuinarchitecte een structuur aan waarbinnen de individuele expressie zijn plaats kan krijgen. Uitgangspunt is dat individuele uitingen zijn toegestaan maar dat ze niet het beeld van het geheel moeten verstoren. Daarom is gekozen voor het concept van heterogene veldjes in een op zich homogeen geheel.

Erg opvallend is haar ontwerp voor een kinderhofje, dat is uitgevoerd in de vorm van een stralende zon. Belangrijker is haar overigens niet uitgevoerde idee daar dan ook een speelgelegenheid voor broertjes en zusjes bij aan te leggen, zodat kinderen zich er thuis voelen.

Op de veldjes voor de volwassenen zien we opvallende staaltjes van steenbewerkmijverheid, variërend van lichtbewerkte zwerfkeien tot beeldhouwwerken met waarlijk artistieke inslag. Begrijpelijke nostalgische stenen uit de periode van voor de oorlog staan naast abstracte stenen kunstwerken die enige uitleg behoeven. Door de nog erg jonge beplanting heeft het geheel niet de volheid gekregen die je je bij begraafplaatsen graag voorstelt. Daardoor is het toch een beetje steriel allemaal. Maar voor de doorgewinterde beheerder die zich natuurlijk kan voorstellen hoe dat er allemaal uitziet over een aantal jaren, moet het een uitdagend idee zijn het bureau van Wille te bellen om ook zo iets te bestellen.

Willes idee een structuur aan te bieden waarbinnen de individuele expressie haar plaats kan vinden is natuurlijk sympathiek. Het betekent

voor beheerders die grijze haren krijgen van het probleem hoe ze de veelheid aan beren, rammelaars en Tweeties, maar ook aan windorgels en hardroze plastic boeketten onder controle kunnen krijgen, vast een verlichting.

Het is de vraag, of het zal helpen tegen de chaos. Ga maar eens kijken in de nieuwe woonwijken van Hoofddorp waar de Zuidtangentbus langskomt waarmee de Floriade zo goed bereikbaar is. Stap eens uit en kijk in de achtertuinen: die lijken, los van de grafmonumenten, sterk op de grafvelden op een willekeurige begraafplaats. Hoewel ook hier de stedenbouwkundige of architect heeft geprobeerd door een strakke ordening over het geheel een zekere orde te behouden, is toch de uniforme ordeloosheid in de tuintjes overheersend. Maar die grafheuvel haalt het wel.

Henk de Feijter

Utrecht

Een bezoek aan de twee fraaiste begraafplaatsen van Utrecht: Soestbergen uit 1830 en Kovelswade uit 1904.

Over de begraafplaatsen in Utrecht verschijnt rond deze tijd een deeltje uit de reeks Funeraire Cultuur door Wim Meulenkamp. Vanwege de drukte rond het uitbrengen van deeltjes uit deze reeks is de datum van deze excursie op verzoek van de

EXCURSIES

redactie verplaatst.

Datum: 28 september 2002

Plaats: 10.30 ingang Begraafplaats Kovelswade (Koningsweg).

Bereikbaar: CS Utrecht buslijn 13 richting stadion, uitstappen halte Rubenslaan, dan nog 7 min. lopen. Of: lijn 12 richting Uithof, uitstappen halte Rubenslaan, overstappen op lijn 10 en uitstappen bij halte Kranenburgerweg, dan nog 3-4 min. lopen.

Bij de begraafplaats Kovelswade is voldoende parkeergelegenheid. De afstand tussen Kovelswade en Soestbergen is wandelend af te leggen (ca. 10-15 min.), men kan echter ook per auto komen, maar bij Soestbergen begint de parkeerzone. Lunch: zelf meebrengen; voor drinken wordt gezorgd

Programma:

10.30 uur: Rondleiding over begraafplaats Kovelswade door Wim Meulenkamp.

12.30 uur: Nuttigen van de door u zelf meegebrachte lunch.

13.00 uur: Rondleiding over de begraafplaats Soestbergen door Wim Meulenkamp.

15.30 uur: Einde excursie

Facultatief: Bezoek aan zerkenvloer De Dom, Damplein in de binnenstad van Utrecht. Die is echter moeilijk bereikbaar per auto.

Organisatie: Wim Meulenkamp, tel. 030-2731947

Aanmelden: Vóór 14 september bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl Max. aantal personen: 35

Kosten: 5 euro (inclusief documentatie) Wilt u dit bedrag tijdig overmaken op Giro 335536 van Ver. De Terebinth te Rotterdam o.v.v. excursie Utrecht?

Ellecom – Rheden – Rozendaal

Op het kerkhof bij de Hervormde kerk in Ellecom zijn drie grafkelders. Eén daarvan is van Baron van Middachten. Na het verbod op begraven in de kerk werd er van buitenaf begraven onder de kerk.

De kleine particuliere begraafplaats heeft u vast wel eens gezien als u in de trein zat van Arnhem naar Zut-

phen.

De algemene begraafplaats "Heiderust" in Rheden is gelegen op de Gelderse heuvelrug en "gestof-feerd" met eiken, berken en dennen. Er is een mooie urnentuin, een monument ter nagedachtenis aan de gevallen uit de Tweede Wereldoorlog en een R.K. gedeelte. Hier zijn onder andere begraven Hélène Swarth (dichteres) en Daan Modderman (bekend geworden van zijn optreden in Showroom. Hij werd met zijn eigen lijkkoets naar zijn laatste rustplaats gebracht).

De algemene begraafplaats Rozendaal is gelegen op het landgoed "Rosendaal". In de 19de eeuw werd hier voor het eerst begraven door de familie Van Pallandt. Later volgden ook andere voorname families. Het personeel mocht hier gratis begraven worden, maar omdat ze niet genoeg geld hadden voor een grafsteen, zijn de graven gemarkeerd met naamloze houten paaltjes. De laatste Baron van Pallandt overleed in 1977. De begraafplaats werd eigendom van de gemeente Rozendaal. Hier zijn onder andere begraven P.A. de Genestet (dichter en dominee), Bernard ter Haar (dichter, predikant en theologisch hoogleraar) en W.J. Hofdijk (schrijver).

Datum: 12 oktober 2002

Plaats: landgoed Avegoor, Zutphen-sestraatweg 2 in Ellecom.

Met de bus vanaf station Arnhem of Dieren: lijn 43, uitstappen bij halte Avegoor. Met de auto: langs de weg van Arnhem naar Dieren ligt het landgoed Avegoor.

Tijd: 10,00 uur

Programma:

10.00 uur: Ontvangst en gelegenheid een kopje koffie te nuttigen

10.30 uur: Vertrek naar de Herv. Kerk in Ellecom, waar de kerk en het kerkhof met de grafkelders bezocht worden.

11.15 uur: Vertrek naar de part. begraafplaats in Ellecom, waar we rondgeleid worden door de beheerder de heer N. de Winkel.

12.30 uur: Vertrek naar de alg. begraafplaats "Heiderust" in Rheden, aldaar kunt u in de aula de meegebrachte lunch nuttigen. Voor drinken wordt gezorgd.

13.30 uur: Rondleiding over de begraafplaats door de beheerder de heer C. van der Zwaard.

15.00 uur: Vertrek naar de alg. begraafplaats in Rozendaal. Rondleiding door de beheerder de heer K. Wijlhuizen.

16.15 uur: Einde excursie.

Aanmelden: vóór 5 oktober bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl. Vervoer naar diverse bestemmingen is per auto; wilt u bij aanmelding vermelden of u per auto of openbaar vervoer komt.

Organisatie: Wim Vlaanderen, tel. 038-4531526

Waarschuwing voor mensen die wat later komen en rechtstreeks naar de begraafplaats in Ellecom gaan: de spoorwegovergang is niet beveiligd en levensgevaarlijk!

Kosten: 5 euro (inclusief documentatie). Wilt u dit bedrag tijdig overmaken op giro nr. 335536 van Ver. De Terebinth te Rotterdam, o.v.v. excursie Ellecom?

Katwijk

De fabriek wordt op deze dag in werking gesteld speciaal voor leden van de Terebinth en STIVU (Stichting Vakopleiding Uitvaartverzorging)

Datum: 23 november 2002

Plaats: Kistenfabriek Unigra, Steenbakkerstraat 14 op het industrieterrein 't Heen te Katwijk

Programma:

9.00 uur: Ontvangst met koffie

9.30 uur: Rondleiding door de fabriek en daarna krijgen we koffie en broodjes aangeboden.

Wanneer er interesse voor is, kunnen we na afloop nog overleggen of we er nog een bezoek aan een begraafplaats in de omgeving aan vastknopen.

Organisatie: Wim Vlaanderen, tel. 038-4531526

Opgeven: vóór 16 november bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl

AGENDA

28 september:

Excursie Utrecht.

Let op, de datum is verschoven!

28 september-2 maart 2003:

Tentoonstelling 'Rituelen rond de dood' over de omgang met de dood in Indonesië in Museum Nusantara te Delft, telefoon: 015-2602375

29 september:

Informatiedag 'Doodgewone zondag' in Kasteel Doornenburg. Inlichtingen: 026-3257876

12 oktober:

Excursie Ellecom, Rheden en Rozen-daal

16 en 17 oktober:

Tweedaags congres Fachtagung van Aeternas met lezing Wim Vlaanderen over 'Europäische Vergleich der "Friedhofszwänge". Holland unser Vorbild?'

19-20 oktober:

Excursie Kassel
(zie juninummer)

2 november:

Symposium 'Uitvaartvernieuwing nú' in Wijkcentrum Daalsehof 2 te Nijmegen. Zie voor informatie en aanmelding pagina 34

2 november:

Tentoonstelling 'Liefdevol afscheid nemen' met producten van twaalf uitvaartondernemers in de Grote Kerk te Zwolle. Inlichtingen, telefoon: 038-4607631

Tot en met 16 november:

Tentoonstelling "Uitvaart en ... textiel" in de Monuta Vroom uitvaartwinkel, Leeuwerikstraat 38, Leeuwarden. Open: do. en vr. 13.00-18.00 uur en za. 10.00-17.00 uur. Inlichtingen: 058-2131715

21 november:

Studiedag 'Begraafplaats als gedenkpark' van Bestuursacademie Nederland in Maarssen. Aanmelding: 050-5256019

23 november:

Excursie Katwijk

19 december:

Dialezing 'Graven in het groen. Funeraire flora in Arnhem en omgeving' door Wim Cappers voor Volksuniversiteit Arnhem in samenwerking met het Arnhems Genootschap Prodesse Conamur. Tijdens de lezing wordt het deeltje over Arnhem uit de reeks Funeraire Cultuur gepresenteerd. Leden van Vereniging de Terebinth krijgen korting op de toegangsprijs. Zie hiervoor de bon bij de rubriek excursies

24 februari-25 maart 2003:

Serie 'Rondom de Dood' wordt in verband met het thema dood tijdens de Boekenweek georganiseerd door de Volksuniversiteit Arnhem. Informatie over de lezingen en een excursie op begraafplaats Moscowa via telefoon: 026-4422363 en internet: www.volksuniversiteit.nl/arnhem

26 april tot en met 2 mei 2003:

Herhaling funeraire reis door Noord-Frankrijk. Inlichtingen: Rindert Brouwer / Jeannette Goudsmit, tel. & fax 040-2121791. inschrijvingen: Eskoo Reizen, tel. 0416-281514 / fax 0416-530173 / e-mail: r.vanden.es-hof@12move

Tot 9 juni 2003:

Tentoonstelling 'Kontraste. Grabzeichen, die sich absetzen' over de culturele betekenis van begraafplaatsen met een breed spectrum van hedendaagse oplossingen op het gebied van het gedenkteken. Plaats: Hauptfriedhof te Freiburg. Bij de expositie hoort een catalogus te verkrijgen bij de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel, telefoon: 0049561918930, e-mail: afd.kassel@t-online.de

Gereedschap in Veere, Zeeland

